

emberek lekiismeretéhez kívánt szólni. Arra figyelmeztetett, hogy a varázslat komoly veszélyeket rejt magában. Komor András műve a *Mario és a varázslóval* tart rokonságot. Thomas Mann írása démoni varázslatról számol be; s ez a tény nemcsak az írói teljesítményt emeli a Komoré fölé, hanem a mondani-valóját is egyértelművé teszi. Annyiban tehát igazat kell adnunk Németh Andornak, hogy „A varázsló . . . még nem a végleges megoldás”, hanem kezdete valaminek, ami csak ezután fogja gyümölcsét meghozni.

Bekövetkezett-e ez a fordulat, amiről Németh Andor beszélt? — Csak sejteni lehet.

... az én sorsom csak a várás rossz csillag alatt
születtem s idő előtt meghalok . . . —

jövendölte Komor András 1925-ben. A költő, aki idővel a modern magyar prózairodalom jelesei közé küzdötte fel magát, beteljesítve a jóslatot, korán, időnek előtte vett búcsút az élettől. *A varázslóra* egy teljes negyedszázadot kellett várnia: munkái önálló kötetbe fűzve most jelennek meg először. Ez a kötet a mi reménységünk, hogy végre ellene szegülünk a jóslatnak. Nem a halott iránti kötelesség, hanem az élő mű iránti szükséglet vezet bennünket, hogy pótoljuk a mulasztást.

VADAS JÓZSEF

KOMOR ANDRÁSRÓL

Öröm, hogy végre az olvasók kezébe egy Komor András kötet került, de csalódást is okozott Komor András barátainak a könyv. Csalódás volt, mert azt reméltük, hogy végre feldolgozzák, átnézik és valamit hoznak a Széchenyi könyvtárban fekvő, kéziratban maradt munkáiból is, ehelyett csak több évtizeddel ezelőtt megjelent, igaz, már feledésbe merült írások egy gyűjteménye kapott ismét sajtót. De csalódás azért is, mert az előszó és a fül téves adatokat is tartalmaz.

1963-ban, az *Élet és Irodalom* Elfelejtett arcok sorozatában Komlós Aladár írt Komor Andrásról. A cikk megjelenése után három sűrűn gépelt oldalon írtam Komlós Aladárnak a Komor házaspárral töltött utolsó hónapjaimról, s közöltem, hogy a kéziratok nem tűntek el, azokról Komor Andrásné, Gizi, második, ezúttal halállal végződött öngyilkossági kísérlete előtt úgy intézkedett, hogy amíg azok kiadására sor kerülhet, a Széchenyi Könyvtárba kerüljenek.

„Férjem megjelent és még kiadásra váró munkáit a Széchenyi könyvtárra hagyom. Kérem, szíveskedjenek azokat a legjobb belátásuk szerint, a megfelelő időben kiadni. Az esetleges jövedelem hova fordítását a könyvtárra bízom. Szeretném, ha férjem mellé temetnének. A temetési költségeket lakásom berendezése remélhetőleg fedezni fogja. A kéziratok átadására dr. Radnóti Miklósnét kérem meg. Az íróasztal kulcsát, amelyben a kéziratok és értékeim vannak, idezárom . . . Az íróasztalomon levő rádiókészülék a Magyar Rádió tulajdona.” — írja erről 1947. október 31-i öngyilkossága előtti soraiban. Majd külön Tolnai Gábornak, aki akkor a Széchenyi Könyvtár főigazgatója volt: „Ha csak a kiadásokat fedezi, adják ki a regényeket, mert úgy biztosabban nem kallódhatnak el, mint ha 1–2 példányban vannak, kéziratban. Felfedezni ráérnek akár száz év múlva. Gábor segítsen! És ne boncoljanak fel, temessenek mielőbb Bandihoz, hiszen megvalloim, önként megyek utána, képtelen vagyok nélküle élni. Már bennem van a veronál, pompásan álmosodom és olyan jó nyugodt vagyok, mint már nagyon régen . . . Stefike, Fifike ne igen törődjenek velem, az ő munkájuk fontosabb. Mélységes szeretettel köszönök el tőlük, hősiesen tartották bennem a lelket. Könyörgöm, vigyázzon a kéziratokra, Bandi 10 évi munkája van benne. Most nem kellene, de majd eljön az idejük, ha a mostani realitási láz alább hagy. Sajnos, nem bírom kivárni, túlságosan egyedül vagyok és kibírhatatlanul vágyom utána.”

Könyveik egy részét a hagyatéki tárgyaláson megvettem, elsősorban azokat az első példányokat, amelyeket Komor

András megindító szavakkal Gizinek ajánl. Remélem, nem lopom meg szép szerelmük titkát ha idézek ezek közül.

1928. szeptemberében az *Allomás* elé: „A legjobb Gizgaznak, nem azt a szomorúságot akarom adni, ami ezekben a versekben van: az övé az a jóság legyen, ami tán kiérzik a szavakból, s amit az ő jósága sokszorosán megérdemel.” — A *Fischmann S. utódai* kötet 1. számozott példánya elé, 1929. áprilisban: „Drága édes jó Gizkém, hiába, ez sem lesz vallomás, — csak köszönet. Nem tudok az érzéseimről se beszélni, se írni, csak ilyesfajta közvetítéssel. Gizkém, köszönöm, hogy mellettem van, hogy hisz bennem (olyannyira, hogy már tudok magamban hinni), hogy szeret, hogy: van. Ami ebben a könyvben szép van, fogadja el tőlem, ami rosszaság és rossz, nem magának szól, magának meg akarok maradni a jó Bandija.”

A kéziratokra múlt év augusztus 10-i levelemmel felhívtam Tolnai Gábor figyelmét, kérve, hogy járjon közbe, hogy ezek végre nyomdafestéket lássanak. Ő akkor meg is nyugtatott, hogy a kéziratok megvannak és a kiadással foglalkoznak.

Komlós Aladár említett 1963-as írásában megemlíti, hogy Bandi „csúnyának tartotta magát, s megtanulta az öngúnyt, hogy elviselhesse csúnyaságát . . . Élénken látom magam előtt magas homlokát, okos, érzékeny orrát, csillogó meleg tekintetét” — írja róla.

Thurzó Gábor előszavában kétszer is mondja, hogy csúf volt, igaz „nemesen csúf, meghatóan szelid, de kicsit gunyoros ótestamentumi arc”, majd a következő szakaszban: „a zöldes fény most az ő csúf-rokonszenves, nagyon szomorú arcát világítja meg.”

Dehogy volt ő csúf! A téves megállapítással szemben, hogy fénykép sem maradt róla, — nálam is van egy fényképe és bizonyára több rokona is őriz róla képet. No meg nemrég ajándékoztam a Petőfi Irodalmi Múzeumnak Scheiber Hugó róla készített és neki dedikált portréját.

S hogy nem kért emberi segítséget? — Hadd mondjam el utolsó, róluk megmaradt emlékeimet. — Férjem halála, majd anyám és öcsém elhurcolása után nekem nem maradt más

feladatomban, mint segíteni ott, ahol még lehet, menteni azt, azokat, amit és akiket még lehet. Gizi ebben az időben már szinte járóképtelen beteg volt, idejének nagy részét fekve töltötte. Háztartási alkalmazottat a zsidó származású férj miatt már nem tarthattak, sűrűn jártam hát hozzájuk is, hogy segítsék. A házat, melyben laktak, zsidóháznak nyilvánították. Komorék lakásukban maradtak, s Gizi árja voltára való tekintettel lakásuk ajtajára táblát tettek: „Nem zsidó lakás.”

Aki emlékszik rá, tudja, hogy a sárga csillag viselésére vonatkozó rendeletet a végrehajtás előtti napon annyiban módosították, hogy az úgynevezett árja-párják mentesültek a csillag viselése alól. Nekem nem volt rádióm, nem tudtam erről az intézkedésről, felvettem a csillagot és Bandiék hívására, előzetes megbeszélésünk alapján lezártam lakásomat, s egy bőrönd holmival elmentem hozzájuk, hogy az üresen maradt kis személyzeti szobájukba költözzem és velük maradjak. Ott tudtam meg, hogy nem kellett volna elköltöznöm, ettől kezdve azonban majdnem naponta délelőtt elmentem hozzájuk.

Viszonylagos nyugalomukat felborította, hogy Bandi ismét, talán már ötödször behívót kapott munkaszolgálatra. Otthonukból ekkor már elmaradtak a barátok, akik pedig addig, míg Komor András a Franklin Társulat lektora volt, házukat állandóan benépesítették. Igaz, nagy részük ekkor már szétszóródott, egy részüket behívták katonának, munkaszolgálatra, mindenkinek elég gondot okozott saját sorsa. Gizi azonban ekkor elkezdte keresni a módot, hogy lehetne Bandit megmenteni. Előszobájukban az ajtó fölött volt egy beépített szekrény, s Gizinek az az ötlete is támadt, hogy ha a házba gyanús emberek jönnek, Bandi kis létrájukon oda másszon fel, s maradjon ott, amíg a veszély elmúlt. Bandi — rábeszélésre egyszer meg is próbálta, de kijelentette, hogy nem vállalja, mert ő megőrülne ott a várakozás alatt. Néhány nappal öngyilkosságuk előtt Gizi egy csomó fájdalomcsillapítót vett be és lesántikált a Rózsadomb kávéházba, ahol megbeszélés szerint írókkal kellett találkoznia, hogy Bandi elrejtését megbeszél-

jék. Hogy kikkel találkozott, sajnos, már nem emlékszem, de letörve jött haza: *senki sem vállalja*.

Kezemen van egy október 21-én kelt levél, amelyet az azóta szintén meghalt kiváló ideggyógyász, dr. Máday István írt „Mélyen tisztelt Főorvos Úr” megszólítással. Sajnos, a főorvos neve nincs a levélen és így nem tudom, kinek szólt. A levél így hangzik: „Hivatkozva régebbi kapcsolatunkra, bátor vagyok ismét egy betegemet szanatóriumába való felvételre ajánlani. Szíves elnézését kérem, hogy nem személyesen jelentkezem, hanem egy jó ismerősömet kértem fel, hogy Főorvos Úrral az ügyet megbeszélje. A beteget 1942-ben alaposan megvizsgáltam, s akkor hosszabb bizonyítványt írtam róla. Főbb tünetei ezek voltak: álmatlanság, szédülés, fejfájás, phobiák, kényszercelekedetek, öngyilkossági hajlam. Súlyos alkati ideggyengeségnek nyilvánítottam, melyhez neurolues is járult később. Főorvos Úr kívánságára újra meg fogom vizsgálni és mai keletű bizonyítványt írok a felvétel céljára. Eddig nem jött fel hozzám a beteg, mert hozzátartozói minden újabb izgalomtól meg akarták kímélni. Most ismét az öngyilkossági gondolatok vannak előtérben. Kérem Főorvos Urat, hogy szanatóriumába felvenni kegyeskedjék. A beteg neve Komor András, neves író, kora 45 év . . .” — A levelet el is juttattam a címzetthez, azonban — ahogy Máday (részben ugyancsak idézendő) leveléből valószínűsíthető, nem vállalták.

Amikor aznap délután Banditól elváltam, a kapuban, amikor kiengedett, a rendesnél is melegebben búcsúzott. Látva letört-ségét, nyugtatni próbáltam, hogy még egy dolgot megkísérlek, ő azonban lemondóan legyintett: „Ne csinálj semmit!” — Amikor másnap délelőtt odamentem, a házmesterné azzal fogadott, hogy a házaspár öngyilkos lett, s elvitték őket a Wesselényi utcai kórházba. Részemre a következő, kézzel írt levelet hagyták: „Stefikém, úgy döntöttünk, hogy mindketten meghalunk. Ma este bevesszük a mérget. Mindent, mindent köszönünk neked! Az ideköltöztetett holmidat leadtuk a mi hátsó házukban Kertész Gizikehez. Tőlünk körülmé-

nyes lenne kiigényelni. Te meg vigyázz magadra. Csókolunk Bandi Gizi.”

A Wesselényi utcai kórházba mentem, ahol két különböző részen elhelyezve, még mindketten éltek, de Bandi eszméletlen volt, s több napon át vívódva a halállal, többé nem is tért magához. Egy szűk kis helyiségben a földre tették azzal a pokróccal, párnával, amelyekkel otthonról elhozták. A helyiség zsúfolt volt, nyilván már menthetetlennek nyilvánított férfiakkal, nőekkel vegyesen. — Gizi jobb kórteremben, ágyban feküdt. Mint mondták, ő kihányta a mérget, tehát nem szívódott fel, de az orvos szerint még óvni kellett az izgalomtól, tehát könyörgésére, hogy látni szeretné Bandit, mindig valami hazugsággal, állítólagos üzenetekkel igyekeztem nyugtatni. Végül elvesztette a türelmét, s kijelentette, akkor hiszi el, hogy Bandi él, ha megmondom, mi volt az utolsó regénye, amin dolgozott. Nem tudom már, melyik író barátját hívtam fel, akitől megtudtam, hogy ez a *Shehrezád* volt, mire Gizi kicsit megnyugodott. Bandi temetésén már ő is ott volt.

Dr. Máday október 29-én értesült — talán éppen tőlem — az öngyilkosságról. „Bár nem vagyok bűnös, mégis büntudatom van, mert többet kellett volna tennem értük, mint amit tettem” — írja akkor hozzám intézett levelében. Hosszan mentegeti magát, hogy miért volt kedvetlen, amikor hozzá fordultam az ajánló levélért. Ír arról, hogy jóformán éjt nappallá téve próbált régi és új páciensei számára elhelyezést találni. Majd a levél végéről idézek: „Vigasztalásul mindkettőnknek csak azt az egyet mondhatom, hogy úgy sem tudtuk volna megmenteni Komor Andrást, mert az utóbbi napokban és hetekben több esetben próbáltam ilyen beteget kórházba, vagy szanatóriumba felvételni, hiába. Ha akár a legjobb barátomhoz fordultam is, mint kórházi osztályos főorvoshoz, mindegyiknek az volt az első kérdése: »Csillagos? Akkor nem lehet.« — A kórházi főorvosok azt felelték, a csillagos betegeket csak a zsidó kórházak veszik fel. Erre elmentem az egyik zsidó fiók-kórházba és láttam, hogy hozzák be hordágyon egyik beteget a másik után és teszik le a folyosón a

földre, mert üres ágy már régen nincs. . . Így hát minden igyekeztünk kárbavesztett volna. — Sajnos, a világtörénelemnek legsötétebb korszakát éljük. Nekünk jutott osztályrészül részint a legnagyobb szenvedés, részint a legnagyobb szenvedés látása és együttérzése. Lehet, hogy minden érző ember mint lelki rokkant fog kikerülni ebből a szörnyű háborúból. . . Én az öngyilkosságot feltétlenül elítélem, de lehet, hogy éppen ezek járnak a legjobban.”

S Gizi, szegény hazaköltözött. Egy ideig, amíg még lehetett, átjártam hozzá. Ott voltam, amikor felrobbantották a Margit hidat, s csak amikor tőle eljöttem, hogy másik, a Bakator utcában Huber Stefánia néven bérelt lakásomra menjek, tudtam meg, hogy mi volt a robbanás, amit hallottunk. Azután elszakadtunk, majd amikor már volt valami közlekedési lehetőség, hozott tőle valaki ccruzával írt, hevenyészett sorokat, amelyben kér, hogy az illetővel küldjek hírt, mert nagyon aggódik értünk. A nyilasok által agyonlőtt sógornőjéről ír, Frankl Sándorék tragédiájáról, s így folytatja: „Én szörnyű állapotban vagyok . . . állatian szenvedek és senkim sincs.” S a levél végefelé: „Hiszen ha ez a kéziratos bőrönd nem volna! De az sincs, akire bízam . . .”

Ez a kéziratos bőrönd! Ez volt, amiért pokoli fizikai szenvedés ellenére is megkísérelt még néhány évig élni. Egy műtétnek is alávetette magát, ez sem használt. Miután állandóan otthon feküdt, többnyire egyedül, a rádiót hallgatta és panaszkodott Radnótiné barátnőnknek, hogy abban mennyi hibás adást talál. Ortutay Radnótiné tanácsára egy nagy rádiót adatott hozzá, s a Rádiótól Gizi azt a feladatot kapta, hogy naponta feljegyzéseket készítsen az adásokról, s azt a Rádiónak jelentse. Mint hallottam, igen hasznosak voltak ezek a jelentések, amelyeket a Rádió vezetősége megbeszélte és sok segítséget nyújtott az adások javításában. Gizi számára ez viszont nem csak azt a jó érzést kellett biztosítsa, hogy idejét nem tölti haszontalanul, de anyagi biztonságot is adott.

Végrendeletéről már előbb írtam. Ezt persze alaki okokból nem teljes egészében fogadták el, de jelentkezett Gizi egy

rokona, mint örökös és a hagyatéki tárgyaláson eladottak értéke és az el nem adott ingóságok az ő tulajdonába mentek. Gizit, kívánsága szerint, Bandi sírjába temették. Bandi művészeti könyvei nem kerültek aukcióra. A Képzőművészeti Főiskolával történt megbeszélés után kieszközöltem, hogy ezeket a Főiskola akkori diákotthona kapja meg, aminek ellenében ők vállalták, hogy a házaspárnak síremléket készítenek, amelyhez a követ Pogány Ö. Gábor, — akkor, azt hiszem a Fővárosi Képtár igazgatója — ígérte adni. A kezeim között levő elismervény szerint 97 könyvet, nagyrészt művészetit, s néhány Komor- és Radnóti- kötetet 1947 decemberében a NÉKOSZ Dési Huber István Képzőművészeti Kollégiuma részére Papp Oszkár titkár vette át.

DÉSI-HUBER ISTVÁNNÉ